

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT?
AZ ASSZISZTÁLT HUMÁN REPRODUKCIÓTÓL A
REPRODUKTÍV KLÓNOZÁSIG – A JOGI
SZABÁLYOZÁS KONTÚRJAI

dr. Navratyil Zoltán
– *a doktori értekezés tézisei* –

Témavezető:
Dr. Jobbágyi Gábor, egyetemi tanár

Társ-témavezető:
Dr. Sándor Judit, CEU professor

Budapest, 2010

Tartalom

I. A dolgozat tárgya és a kitűzött kutatási feladat.....	3
II. A kutatás módszere.....	5
III. A dolgozat és a kutatási eredmények rövid bemutatása.....	7
IV. A jelölt korábbi publikációi.....	17
V. A jelölt életrajza	18
Doctoral Thesis	19

I. A dolgozat tárgya és a kitűzött kutatási feladat

1978. augusztus 12-én a *The Lancet* című angol orvosi szaklapban megjelent egy rövidke és alig észrevehető közlemény, melyben Patrick Steptoe és Robert Edwards jelentették be, hogy hosszú várakozás után megszületett az első „lombikbébi”, Louise Brown. Nem sokkal később egy kalkuttai jelentés adta hírül, hogy az első „lombikbébit” még ugyanabban az évben egy újabb követte Indiában, s napjainkban pedig már több millió e módszer útján fogant és született gyermekeknek a száma világszerte.

Az asszisztált reprodukció és azon belül az anyatesten kívüli művi megtermékenyítés eredményessége mérföldkönek számított az orvostudomány fejlődésében, elsősorban a meddőség elleni küzdelemben, s az elmúlt évtizedek alatt már-már rutineljárássá nőtte ki magát, hogy aztán mintegy ugródeszkeként szolgáljon a tudomány számára olyan új technikák kifejlesztéséhez, mint amilyen például az embrionális őssejtekkel végzett kísérletek, a klónozás, amelyek az asszisztált reprodukció egyes részterületei mellett szintén a jogi-etikai viták csomópontját alkotják.

Napjaink gyakran racionalista, individualista, fogyasztói, elidegenedett világképének is fontos szerep jut a családról, házasságról, anyaságról alkotott tradicionális kollektív gondolkozási sémák fogalmi játszótérre válásában, ami alapjaiban érinti eddig kialakított emberképünket. Vajon mi indokolja, hogy például az Egyesült Államokban egyes meddő szülők szinte hihetetlen összegeket is hajlandóak kifizetni a megfelelő tulajdonságokkal rendelkező ivarsejt donorjának, a gyermek nemének megválasztását kínáló klinikáknak, vagy a gyermeket kihordó béranyáknak. Vajon mi ad magyarázatot az egyes ivarsejtbankok internetes keresőprogramjaira, amelyekben külső és belső tulajdonságok alapján célzottan lehet kiválasztani az ideális donort. Sőt, több nézet hirdeti, hogy mindez összekapcsolódhat a jövőben a humán genetika adta lehetőségekkel, valamint a reprodukció célú klónozás perspektíváival is, ami majd alternatívát kínálhat vagy kiegészítheti az asszisztált reprodukció eddig alkalmazott megoldásait.

Az emberi szaporodás, a szülőség és a család olyan dolgok, amelyeket egészen eddig mélyen gyökerező hagyományok határoztak meg. Ezek a tradíciók többnyire a társadalom alapelemének tekintett család paradigmájára épültek, amelyben a gyermeknemzés férfi és nő komplementer életközösségében, a maga „intim misztériumában” történik, s melyből mindenki más ki van zárva. Az egyes asszisztált reprodukciós technikák, pláne a reprodukatív klónozás jövőbeli lehetőségei ugyanakkor messzire visznek az élet e természetesnek tartott keletkezésétől. Tisztában kell lennünk egyfelől azzal a ténnyel, hogy meddő pároknak a gyermekáldás örömet, boldogságot jelent, a családi élet kiteljesedését. Másfelől viszont nem szabad elhallgatnunk az orvostudomány részéről jelentkező igényeket, melyek gyakran utat kívánnak nyitni a szabad embriókísérletezés, embrió-felhasználás, klónozás felé, amelyek magáról az emberről alkotott konvencionális felfogásunk határait feszegetik.

Rengeteg vitatott kérdésben kellene megoldást találni: Utódnemzés, szülőség, család – *paradigmaváltás* határán állunk-e?

Mennyiben megengedhető például az ivarsejt-adományozás kereskedelmi, *piaci* jellegű szemlélete? S mi történjék akkor, ha ez a donor ivarsejt valamilyen súlyosabb rendellenességet örökít át az utódra? Az ivarsejtek fagyasztásával lehetőség van arra is, hogy valakinek utóda szülessen akár hosszú évekkal a halála után, illetve, hogy a természetes reprodukciós korhatár után vállaljon gyermeket. A *generációs korlátok* megbolygatása terén hogyan kellene a jogi szabályozásnak kielégítő megoldást nyújtani?

Vajon kívánatos-e, hogy egyfajta „*csecsemő-dizájn*” keretében szabadon megválaszthassuk gyermekünk nemét, s az embrión végzett beavatkozásokkal esetleg genetikai adottságait is?

Az asszisztált reprodukcióval kapcsolatban komoly problémákat hoz felszínre a *bérménység*, *dajkaanyaság* jelensége, ami a szülőanyaságról alkotott képünket festi át. Rendezhetik-e a felek a szülői jogállást, az anyaságot egy erre irányuló szerződéssel? Nyújthatnak-e a szülők ellenértéket e szolgáltatásért cserébe a bérménynek, s ha igen mennyi annak a megfelelő összege? Mi történjék, ha a póttanya nem akarja átadni a gyermeket, elveheti e tőle kényszer útján a jog? Kik működtetik a „*bébi-bizniszt*”? Kik férhetnek hozzá és milyen feltételekkel? Hogyan lehet jogilag mindennek érzelmi, *immateriális*, jellemzőit megítélni?

Megengedhető-e az anyatesten kívüli és beültetésre nem kerülő embriók megsemmisítése és őssejtjeikkel terápiás célú gyógyítási eljárások kidolgozása? Emberi életet reprezentál-e az anyatesten kívüli embrió? Mi indokolja az orvostudományi kutatás igényét az embrióknak nem reprodukciós, hanem kizárólag *kutatási célú* létrehozására, s – elszakadván a szirének énekétől – mi az oka mégis a gyakori tilalomnak? Mennyire dologiasodik el, instrumentalizálódik az emberi lét, tudván azt, hogy már jelen van a *mesterséges anyaméh* kifejlesztésének a gondolata? „Istent játszunk.” Az isteni bölcsesség birtokában vagy a nélkül? Egyáltalán felmérhető-e, hogy milyen változásokat eredményez az emberi társadalmakban, ha „meghasadnak az evidenciák”?¹

A dolgozat ilyen és ehhez hasonló kérdések tükrében vizsgálja az asszisztált reprodukció egyes területeit, valamint az anyatesten kívüli embrión végzett beavatkozások, kutatások témakörét.

II. A kutatás módszere

A dolgozat *Magyarország* jogi szabályozása mellett három ország jogi szabályozásának megoldásait vizsgálja. Ezek mindegyike más-más koncepció, *modell* alapján, egymástól eltérő módon teszi a jogi reguláció tárgyává az asszisztált reprodukciót és az embrionális őssejtkutatásokat, háttérükben gyakran kulturális, történelmi mozgatórugókra bukkanunk, amelyek árnyalják a téma komplexitásáról alkotott képünket. *Magyarország* köztes helyet foglal el ezekhez viszonyítva.

(1) Az *Egyesült Államok* tanulmányozásának indoka, hogy szövetségi és gyakran tagállami szinten sem találunk olyan jogszabályokat, amelyek az asszisztált reprodukciót, a pótanyaságot vagy az embrionális őssejtkutatásokat megnyugtató módon rendeznék. A szabályozó eszköz nem annyira a jog, sokkal inkább a *piac*. Ebből fakadóan nagyon kevés jogszabályi korlátozás érvényesül e téren, hiszen egységes szövetségi szintű szabályozás nincs, vagy nem kielégítő, ezért a *tagállamok* jogában vagy *gyakorlatában* kell fellelni a téma

¹ PILINSZKY JÁNOS: Kérdés.

szempontjából releváns tényezőket. Ráadásul emellett komolyan számolni kell azzal is, hogy a jogi szabályozás szórványossága miatt olyan jelenségekkel és lehetőségekkel is találkozunk, amelyek európai szinten csak nehezen lennének elképzelhetők.

(2) Az *angol* modell érdekessége, hogy az Egyesült Államokhoz hasonlóan alapvetően liberális, megengedő, a tudományos kutatásoknak kedvező szempontok érvényesülnek, azonban ennek megvalósítása nem piaci versenyszemlélet alapján és nem is egyéb szabályozók útján történik, hanem jogi eszközökkel. A jogi szabályozás kifejezetten egy *centralizált*, hézagmentes, *progresszív* modell mellett kötelezte el magát, ami azt jelenti, hogy több vitatott módszer alkalmazását – például pótanyaság, embriók kutatási célú létrehozása – megengedi, de ezeket aprólékos részletességgel szabályozza is, a hozzáférés nem szabadon történik, hanem feltételekkel, állami felügyelet mellett.

(3) *Németország* jogi szabályozásának modellje az Egyesült Államokétól gyökeresen különbözik, az angolhoz pedig annyiban hasonlít csupán, hogy szintén *centralizáltnak* mondhatjuk, de ebből már egy tradicionális *értékszemlélet* domborodik ki, ami mind az asszisztált reprodukció, mind az embrionális őssejtkutatások terén restriktív, megszorító, tiltó szabályozásnak ad alapot. Az emberi embrió tekintetében hangsúlyosak az életvédelmi megfontolások, s ennek folyamánya, hogy német területen a többi országhoz képest számos jelenség nem is tűnhet fel.

Az értekezés *alapvető koncepciója*, hogy elsőként a vizsgált országok jogi szabályozásának, megoldásainak csupán a *kereteit*, a fő jellemzőit adja meg, majd a továbbiakban az asszisztált reprodukció, ill. az embrionális kutatások egyes *részterületei* körében bontja le az azokhoz tartozó jogszabályi rendelkezéseket – és ismerteti a joggyakorlatot – egyben *értékelve* is azokat. Ennek során legfőképpen az egyes jelenségek jogi, gyakorlati *következményeire* fókuszál, s arra, hogy egyes asszisztált reprodukciós, ill. egyéb biotechnológiai technikák térnyerése milyen jogi kérdéseket vethet fel, amelyeket az adott hagyományos jogi keretekben eldönteni nem, vagy csak egyfajta dogmatikai kötélhánc során lehet.

A dolgozat elkészítését több-kevesebb megszakítással öt éves kutatómunka, anyaggyűjtés és feldolgozás előzte meg, melynek során számos könyvtári állomány és internetes folyóirat-adatbázis került áttekintésre.

III. A dolgozat és a kutatási eredmények rövid bemutatása

A dolgozat *három* fő részből áll.

Az *I. Rész* az asszisztált reprodukció *orvosi, történeti, eszmei* alapjait mutatja be röviden, mintegy háttérinformációkat szolgáltatva ahhoz, hogy milyen fajtái vannak a művi megtermékenyítésnek, s hogy azok milyen hosszú orvostudományi fejlődés eredményeképpen alakultak ki. Történetüket gyakran etikai és jogi aggodalmak kísérték végig, ezért itt kap helyet egy általános áttekintés a reprodukciós technikák által kiváltott korai etikai és jogi reakciókról.

A téma szempontjából meghatározó tényező, hogy a mesterséges megtermékenyítés lehetővé tette emberi embrió létrehozását az anyatesten kívül. Ezért még az *I. rész* keretében indokolt egy rövid fejezetet szentelni *általánosságban az embrió státuszának*, az emberi mivoltát elismerő, illetve tagadó főbb elméleteknek, tekintettel arra is, hogy a dolgozat a későbbiekben több helyen, de már *speciális* szempontok alapján fog közelíteni az embrió jogi vagy morális helyzetéhez. Azért lenne kardinális jelentőségű az embrió morális helyzetének tisztázása, mert *in vitro* fertilizációnál ennek eldöntése adhat alapot a beültetésre nem kerülő maradék, számfeletti embriók további sorsának, vagy akár az embrió kutatási célú létrehozásának a szabályozására.

Még az *I. részben*, a kiindulási alapok között érdemes röviden szólni az utódnemzés, a *gyermekvállalás szabadságáról*, hiszen ez olyan környezetet biztosít, ami nemcsak a művi megtermékenyítés hagyományos formáinál, de az embrió genetikai tulajdonságaiba történő bizonyos beavatkozásoknál, vagy a reprodukció célú klónozás elvi lehetősége vonatkozásában is jelen van.

A *II. Rész* átfogóan mutatja be az asszisztált reprodukció gyakorlatát a jogi szabályozás tükrében. A *jogi keretek* ismertetése során a dolgozat a vizsgált országok szabályozási modelljeit mutatja be, s hogy ezekben a művi megtermékenyítésnek mely *típusai* kaphatnak helyet. Itt kerül ismertetésre, hogy milyen *feltételei* vannak az ivarsejt- vagy embrióadományozásnak, milyen módszerekkel van lehetőség a donorok – esetleg „szuperdonorok” – közötti

válogatásra, s hogy alapvetően milyen úton rendezik a jogszabályok a *családi jogállást*. Az Egyesült Államok joga az asszisztált reprodukciós technikákat illetően teljes mértékben következetlen. Megfelelő szövetségi szintű szabályozás gyakorlatilag nincs, a tagállami jogszabályok pedig ugyan tartalmazznak bizonyos rendelkezéseket, de ezek politikai, üzleti, vallási érdekek mentén szerveződnek, s nem is mondanak túl sokat. Az európai országok az Egyesült Államokhoz képest teljesen más – az amerikai *gyakorlat* ismeretében jóval visszafogottabb – képet mutatnak, mivel itt az asszisztált reprodukciós eljárásokat már a kezdetektől igyekeztek a jogalkotók törvényi szinten szabályozni. Ebből fakadóan itt nem találhatók olyan mértékű hiányosságok, mint amilyenek az Egyesült Államok jogában.

Külön fejezetben kapnak helyet a *fagyasztva tárolt embriókkal* összefüggő jogviták, melyeknek közös jellemzőjük, hogy a házasság felbomlása után a felek nem tudnak megegyezni a korábban az anyatesten kívül létrehozott embriók sorsával kapcsolatban. Ez a kérdés azért is bír különös jelentőséggel, mert a bírósági döntésekből következők vonhatóak le az anyatesten kívüli *embrió státuszát* illetően is – hogy ember-e, vagy tulajdonjog tárgya lehet-e –, mintegy *visszacsatolva* a témát az embrió helyzetének az I. részben érintett kiindulási alapjaihoz. A fagyasztva tárolt embriók státuszával kapcsolatban döntően az *Egyesült Államokban* történt jogesetek bizonyítják a nehézséget és rendezetlenséget. Az eljáró bíróságok három irányból tudják megközelíteni a kérdést: Egyrészt a szülők reprodukciós jogai egymással kerülnek összeütközésbe, leggyakrabban az egyik fél a gyermekek megszületését akarja, míg a másik fél nem akar szülővé válni. Másrészt ezekben az esetekben élesen felvetődik az anyatesten kívül létrehozott embrió jogi helyzete. Harmadrészt adott egy kötelmi jogi alap is, mert általában minden ország jogi szabályozása rendelkezik arról, hogy az in vitro fertilizáció és az embriók mélyhűtése előtt a szülőknek alá kell írniuk egy előzetes nyilatkozatot, melyben a házasság vagy kapcsolat jövőbeli lehetséges felbomlása esetére rendezik a mélyhűtve tárolt embriók sorsát.

Vitatott része az asszisztált reprodukciónak az ún. *posztmortem megtermékenyítés*, amikor rendszerint a férj halála után – akár évekkel később – megtermékenyítik meg özvegyét az elhunyt ivarsejtjével, s születik gyermek, akinek családi jogállását, örökös minőségét a modern reprodukciós technikákra

tekintettel indokolt tisztázni. „S csak gyermeked véd a kaszás Kor ellen, / Hogy dacolj vele, mikor elvisz innen.” – gondolhatnánk a Shakespeare által megfogalmazott örökérvényű szentenciára is. Az egész témakörnek tulajdonképpen az adja az érdekességét és kiemelt jelentőségét, hogy a művi megtermékenyítés gyakorlata több évtizedre tekint vissza, a halál után fogant posztumusz gyermek jogállásának a rendezése viszont meglehetősen *új keletű*.

Az ivarsejtek adományozása asszisztált reprodukció során gyakran *anonim* formában történik, ami azt jelenti, hogy a donor *személyazonossága* a recipiens és a születendő gyermek előtt rejtve maradhat. Ennek legfőbb indoka általában az, hogy egy esetleges későbbi kapcsolatfelvétel a donor és a gyermek között hátrányosan befolyásolná mindkét oldalon a családi életet. Eltérő szabályozási megoldásokat követnek a vizsgált országok az ivarsejt-adományozás esetén a *donor anonimitása* tekintetében, hiszen több olyan állam is van, ahol alkotmányi rendelkezésekből levezethetően a gyermeknek joga van vérségi származását megismerni, de ennek az anonim donáció gátat szab. Ennek tükrében például a magyar szabályozás alkotmányos aggályokat is felvet, a német koncepció szerint pedig a gyermek jogosult a donorral szemben az apaság megállapítását is kérni.

Az egész asszisztált reprodukció tekintetében egy viszonylag új keletű jelenség a *kártérítési igények* megjelenése például akkor, ha a klinika tévedésből nem a szülők embrióját ülteti vissza az anyába, aki így genetikailag „idegen” gyermeknek ad életet, vagy, ha a donor ivarsejt valamilyen genetikai rendellenességet örökít át az utódra. Lehet-e az egészséges, de genetikailag „idegen” gyermeket kárnak tekinteni? Többféle csoportosítás végezhető, s e jelenség többnyire beleilleszkedik az asszisztált reprodukción kívül a joggyakorlatban már széles körben felmerült „gyermek mint kár” kérdésébe, és az ott alkalmazott megoldások alapjaiban irányadóak itt is.

Külön fejezet foglalkozik átfogóan a *dajkaanyaság, béranyaság* témakörével. Ennek indoka egyrészt, hogy az eljárás az asszisztált reprodukció körében napjainkban a *legvitatottabb* módszer, amit mi sem bizonyít jobban, hogy például az Egyesült Államok egyes tagállamai teljes mértékben lehetővé teszik, míg mások büntetőjogi eszközökkel szankcionálják; másrészt a póttanyaság az egyetlen olyan módszer, ahol a *szülőanyai* mivolt kérdőjeleződik meg. A póttanyaság témakörén belül leginkább az amerikai szabályozás – s kisebb részben az angol – kerül bemutatásra, tekintettel arra, hogy a

legnagyobb mértékű gyakorlattal itt szembesülünk. Külön alfejezet foglalkozik a pótanyaságra irányuló szerződések *kikényszeríthetőségének* dilemmáival; a béranya részére fizethető *ellenérték* mibenlétével; illetve a családi jogállás *elméleti* és *gyakorlati* kérdéseivel, amelyek során a dolgozat rendre visszautal az asszisztált reprodukció hagyományos formáira. Az értekezés megkísérli bemutatni, hogy milyen feltételekkel és jogi eszközökkel próbálja meg rendezni a jogalkotó a felek helyzetét, jogait és kötelezettségeit, valamint a családi jogállást. Ennek értékelése során nem elhanyagolható szempont, hogy mennyiben hatékony a jogi szabályozás, ez alapján, ill. ennek háttérében milyen elméleti konstrukciók körvonalazódnak, milyen a kérdés társadalmi elfogadottsága, s milyen érvek és ellenérvek támogatják vagy támadják az intézményt.

A dolgozatban említettekhez képest külön kiemelést érdemel, hogy a jelenlegi állás szerint egy *stabil, egységes és mindenre kiterjedő* koncepció az anyai, ill. apai jogállás tekintetében nincsen.

Az értekezés *III. Része* az anyatesten kívüli embriókon végezhető beavatkozások, a velük való *kutatások, kísérletek* lehetőségeit taglalja, hiszen az embriót nemcsak pusztán reprodukciós célra lehet felhasználni, hanem kutatási célra is. A két irányból történő megközelítés perspektívái: (1) Asszisztált reprodukciós eljárás során a szülők minél egészségesebb, minél tökéletesebb utódra vágyhatnak, s ennek érdekében folyamodhatnak az embriókat érintő bizonyos biotechnológiai lehetőségekhez. (2) A tudományos kutatás különböző területei az *embrionális őssejtkutatás* és *klónozás* lehetőségével úttörő eredményekkel kecsegtetik az egész emberiséget, de ehhez számtalan embrió megsemmisülésével járó kísérletek szükségesek.

Egyes eljárásokra lehetőség van a művi megtermékenyítés körében, a szülők döntése alapján, ilyen a *preimplantációs genetikai diagnosztika* vagy az *utód nemének megválasztása*. Az asszisztált reprodukció és a preimplantációs genetikai diagnosztika együttes sikere teremtett lehetőséget az – egyes becslések szerint – évente több milliárd dolláros üzlet beindítására világszerte. De ide tartozik egy viszonylag új módszer, amikor a szülők súlyosan beteg gyermekük miatt döntenek újabb gyermek vállalásáról úgy, hogy az asszisztált reprodukció során végzett vizsgálattal csak azoknak az embrióknak a beültetését kérik, amelyek később alkalmasak lesznek szövetdonornak a korábbi gyermek

számára. Egy rövid alfejezet felveti az embrión végezhető beavatkozások lehetséges *fajnemesítő*, képességfokozó jellegét is.

Egy terjedelmes fejezetben kapnak helyet az *embrionális őssejtkutatások és a terápiás célú klónozás* szempontjai, amelyeknek biztató eredményeinél csak vitatottságuk lehet nagyobb, annak hevességét egyébként jól mutatja, hogy például az Egyesült Államokban azt gyakran „*embrióháborúnak*” nevezik. A klónozás jelentősége egyértelműen orvostudomány szent gráljaként számon tartott *embrionális őssejtkutatásokban*, s az embrionális őssejtterápiában rejlik. Gyógyíthatatlan betegségben szenvedő emberek milliói profitálhatnak belőlük, viszont számtalan embrió elpusztulásával járnak, mert embrionális őssejtekhez csak így lehet hozzájutni. Semmiképpen nem szabad túlértékelni a kutatások eredményeit, hangsúlyozandó, hogy az embrionális őssejtekkel folytatott terápia lehetősége meglehetősen új jelenségnek számít, az egyik legkomplexebb tudományterület, folyamatosan változik, s *kísérleti* szakaszban van. Részletesen szól a dolgozat a klónozás és az embrionális őssejtkutatások összefonódásáról, orvosi, fogalmi *hátteréről*, az embrionális őssejtterápia lehetséges *előnyeiről*, ahogy *kockázatairól* is, s ennek tükrében mutatja be a vizsgált országok jogi szabályozásának modelljeit és azok ellentmondásait. Rövid alfejezet ismerteti az *emberi-állati keverék embriók* létrehozásának célját, s az ezen túlmutató dilemmákat, jogi bizonytalanságokat.

Alapvető tényező, hogy ún. sejtmagátültetési klónozás során hímivarsejt nem vesz részt a folyamatban, tehát a megtermékenyítés hagyományos, ivarsejtek egyesülését felölelő fogalma itt hasznavehetetlen. Az egyes módszerek olyan új lehetőségeket tárnak elénk, amelyek alapján ismételten szükséges az *embrió státuszának* kérdését felvetni, s újra *visszautalni* az I. és II. résznél mondottakra. Ennek keretében kapnak helyet azoknak az eljárásoknak a csoportosításai és értékelései, amelyek „*embrióbarát*” jelzővel szoktak illetni, s amelyek látszólagos alternatívát kínálhatnak az embrionális őssejtkutatásban.

Végül egy fejezet elvi síkon tárgyalja a *reproduktív célú klónozás* perspektíváit. A szakirodalomban egyre gyakrabban jelennek meg olyan nézetek, amelyek a jövőre nézve ezt az utódnemzés szabadsága körében, az asszisztált reprodukció egy további módszereként képelnék el, így az I. és II. részhez való *visszacsatolás* adott.

Ebből fakadóan érdemes elgondolkodni azon, hogy miként változik *emberképünk* akkor, ha a jogszabályok éppen az ember, az emberi élet kezdete vonatkozásában következetlenek, mint például sejtmagátültetési klónozás esetén, ahol hímvarsejt, így hagyományos értelemben vett megtermékenyítés nélkül keletkezik az élet. De töprengésre ad alkalmat az emberi-állati keverék embriók kutatási célú létrehozása, amellyel a tudományos racionalitáson *túl* az ember és állat közötti határvonalat lehet elmosni. Jelenlegi emberképünk évszázados civilizációs munka eredménye, de nagyon úgy tűnik, hogy nem kell ennyi idő ahhoz, hogy annak helyébe vagy a mellé valami kihívásokkal teli más, új, ismeretlen lépjen. Azért is nehéz a jogi szabályozásnak megoldást nyújtani, mert olyan jelenségeket kell befolyásoljon, amelyek alapjainál különböző felfogások törésvonala mentén értelmezhető tényezők vannak markánsan jelen, és – ahogy Márai mondja – „van valami kényelmetlen abban, ha az embernek minden három-négy évszázadban újra meg kell keresnie helyét a világegyetemben.”

Kifejezetten a *hatályos magyar szabályozásra* tekintettel indokolt a dolgozatban megjelenő kritikai észrevételeket *összefoglaló* jelleggel, általánosságban is csokorba gyűjteni a leglényegesebb elemeket kiemelve. Mindenekelőtt el kell fogadni a feltevést, hogy mind az asszisztált reprodukció által felvetett problémákra, mind az embrionális őssejtkutatás nyomán felszínre került dilemmákra egységes, tökéletes és minden szempontot kielégítő válasz nem létezik. A jogi szabályozás számára több lényegi komponens adhat útmutatást, s ahogy a jogösszehasonlítás alapján láthatóvá is vált, a jogalkotók e terület szabályozási koncepciójának más-más felfogás mentén építhetik ki az alapjait.

A legfontosabb kérdés, hogy elismeri-e a jog az anyatesten kívüli embrió emberi mivoltát vagy sem, s ha igen, akkor az embrionális emberi élet részesül-e ugyanabban a jogi védelemben, mint a megszületett emberi élet. Az emberi mivolt elismerésében a mozgástér meglehetősen nagy, hiszen ennek *eldöntése* nem jogi kérdés, a jogalkotó biológiai, filozófiai, teológiai elméletekre támaszkodhat, azonban a jogi védelemben részesítés már ezektől függetlenül kellene végbemenjen. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a jogalkotó – normatív módon – elismeri az anyatesten kívüli embriót emberi lénynek, s e tény valamilyen módon meg is jelenik a jogszabályi környezetben, akkor ezek után

következetlenség a minden emberi lényt megillető jogi védelmet elvitatni tőle, hiszen inntól kezdve nem jogpolitikai, hanem dogmatikai kérdésről van szó. Vagy: a jog nem ismeri el az in vitro embriót emberi lénynek, s akkor ezzel az embert megillető *jogi* védelem dilemmája is alapját veszíti.

(1) A hatályos egészségügyi törvény ide vágó rendelkezései az embrióval és a magzattal kapcsolatban ugyan használják az „emberi” és az „emberi lény” jelzőt,² azonban jogi védelemben az *anyatesten kívüli embrió* nem részesül egyáltalán. Az egészségügyi törvény megfogalmazása alapján az anyatesten kívüli embrió a méhmagzati jogállást a beültetéstől nyeri el,³ ami azt jelenti, hogy az élve születés feltételétől függő jogképesség is csak innen számítandó az in vitro fertilizáció útján született személyek vonatkozásában. Szembeötlő, hogy e rendelkezés *ellentétben áll* egyfelől a Polgári Törvénykönyvnek a jogképesség kezdetét deklaráló szabályával, ami azt az élve születéstől függően, de a fogantatáshoz köti,⁴ másfelől alkotmányos aggályokat is felvet az Alkotmánybíróság egy említett határozata miatt,⁵ amely kimondta, hogy semmit nem lehet visszavenni az ember eddig elért jogi pozíciójából, a jogalanyiség köre nem szűkíthető. Az egészségügyi törvény – nem megengedhető módon – alapjogi kérdéseket újraszabályoz.

(2) Le lehet szögezni, hogy az anyatesten kívüli embrió státuszának kérdése *független* is lehet a terhesség-megszakítással kapcsolatban a magzati étellel összefüggésben jelen lévő problémától, hiszen utóbbi esetben a várandós anya önrendelkezési jogával számolni kell. E tekintetben feltűnő módon önállósítja a helyzetet az Egyesült Államokban például Louisiana joga, ahol törvény mondja ki, hogy az anyatesten kívüli embrió személy, s a jogi védelem is ehhez igazodik; de megemlíthető Németország jogi szabályozása, ahol a jogalkotó szintén magas szintű védelmet biztosít az anyatesten kívüli embrió számára. Ez az asszisztált reprodukció gyakorlatában azt jelenti, hogy csupán annyi embrió hozható létre anyatesten kívül, amennyi visszaültetésre is kerül, ami embrióvédelmi szempontoknak kedvez; a másik oldalon viszont az in vitro fertilizáció sikeressége, a szülők gyermekvállalási lehetősége csökken.

(3) Indokolt volna tisztázni az *emberi ivarsejt* jogi státuszát. Annak ellenére, hogy az egészségügyi törvény a dologi jogi felfogást erősíti – tehát azt, hogy az

² Eütv. 165. § a), b)

³ Eütv. 179. § (3)

⁴ Ptk. 9. §

⁵ 64/1991. (XII.17.) AB határozat.

ivarsejt dolog –, lehetőség volna az ivarsejtet az emberi test alkotóelemeként, a személyiség részeként felfogni – tekintettel arra, hogy az emberi reprodukcióhoz jelenleg nélkülözhetetlen –, s az ivarsejttel való rendelkezési jogosultságot az önrendelkezési jog keretei között meghatározni. Ez utóbbi esetben pedig még mindig tág határok között nyílik mód a rendelkezés lehetőségeinek rögzítésére, ugyanakkor hatásosan ki lehet védeni az egyes amerikai tagállamokra jellemző szélsőséges kereskedelmi jellegét az ivarsejtek donációjának és adásvételének.

(4) Újragondolást igényelne az egészségügyi törvény *egyedülálló nő* esetében támasztott indikációja. Az egyedülálló nő nem csupán meddősége okán, hanem életkora miatt is jogosult az asszisztált reprodukció igénybevételére, míg házastársi vagy élettársi kapcsolatban élő nő esetében kizárólag a meddőség jön szóba indikációként, életkor nem.⁶ Ebből fakadóan tisztázni kell az egyedülálló nő és a nem egyedülálló nő esetében szabott indikáció viszonyát és a látványos – a nem egyedülálló nőre nézve hátrányos – különbségtétel okát.

(5) Pontosításra szorulnak a hatályos jogszabályok a *fagyasztva tárolt embriók* sorsát illetően. A miniszteri rendelet szerint az eljárásban részt vevő párnak kapcsolatuk felbomlása esetén választania kell a fagyasztva tárolt embriók adományozása, kutatási célú felajánlása vagy megsemmisítése között.⁷ A jogszabály szerint így ki van zárva az a lehetőség, hogy a szülők kapcsolatuk felbomlása ellenére az eljárás folytatását, a saját célú felhasználást válasszák, noha ez utóbbi embrióvédelmi szempontok és a reprodukciós szabadság alapján indokolható volna.

(6) A férj vagy élettárs halála utáni, annak korábban letétbe helyezett hímivarsejtjeivel történő *posztmortem megtermékenyítés* átgondolást érdemelne a hatályos szabályozásban, tekintettel az értekezésben ismertetett ombudsmani állásfoglalásra⁸ és külföldi megoldásokra is. Jelenleg a jogszabály alapján e lehetőség kizárt, ugyanakkor az elhunyt férfi özvegye egyedülálló nőként jogszerűen vehet részt asszisztált reprodukciós eljárásban, ahol furcsa módon bármilyen donor ivarsejtet igénybe vehet, csak elhunyt partnere korábban

⁶ Eütv. 167. § (1) és (4). A minisztérium protokollja azonban nincs összhangban a jogszabállyal, ott relatív ellenjavallat a reprodukciós korhatár betöltése. Az Egészségügyi Minisztérium szakmai protokollja. Meddőség ellátásról – Asszisztált reprodukcióról – In Vitro Fertilizációról (Készítette: A Szülészeti és Nőgyógyászati Szakmai Kollégium) 2.

⁷ 30/1998 (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról, 4. § (5) és 8. sz. melléklet.

⁸ OBH 2829/2002. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése

letétbe helyezett ivarsejtjeit nem, noha ezt az elhunyt korábban kinyilvánított szándéka és érzelmi szempontok is indokolhatják. Ennek lehetővé tétele esetén azonban tisztázást igényelnek a dolgozatban tárgyalt családi jogi és öröklési jogi kérdések.

(7) A hímivarsejt adományozásának *anonim* volta által felvetett probléma jogilag egyértelműbb rendezést igényelne. Ahogy arról szó volt, az Alkotmánybíróság a vérségi származás kiderítéséhez való jogot az önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog – alapjogi – kontextusába helyezte,⁹ e jogosultság az egészségügyi törvény értelmében csupán arra terjed ki, hogy a kérelmező személyazonosításra alkalmatlan adatokat igényeljen,¹⁰ így az anonimitásra vonatkozó rendelkezései a törvénynek a donor igénybevételével született gyermek vérségi származásának kiderítéséhez való jogát teljes egészében elvonják. Egyfelől adott a gyermek figyelembe veendő érdeke, melyet származásának kiderítése, önazonosságának megismerése indokol, ugyanakkor nem elhanyagolható a donor érdeke sem, aki vélhetően nem adományozna ivarsejtet, ha személyét a gyermek később megismerheti, hiszen ez a már kialakult családi kapcsolatokat destabilizálhatja mindkét oldalon.

(8) Mindenképpen fel kell hívni a figyelmet, hogy szociológiai szempontból Magyarországon létezik a *pótanyaság* (béranyaság) jelensége, jóllehet az egészségügyi törvény kizárja, s – mint az a dolgozatban levezetésre került – vélhetően büntetőjogi következményekkel is járna, amennyiben az esetek felszínre kerülnének. A külföldi jogi szabályozása a dolgozatban egyértelmű példákat szolgáltat a pótanyaság intézményének jogi szabályozására, megengedhetőségére vagy tilalmára a jogkövetkezményekre tekintettel is.

(9) Az *embrionális őssejt* jogi meghatározása hiányzik a hatályos szabályozásból. Ahogy bemutatásra került, az embrionális őssejt nem vonható az egészségügyi törvény szövet fogalma alá,¹¹ e bizonytalanságot ráadásul fokozza az embrió fogalmának és mivoltának a homályossága is.

(10) Az egészségügyi törvény *embrió fogalma* tudományosan meghaladott, revízióra szorul, mivel az a megtermékenyítéshez köti az embrió létrejöttét,¹² így nem terjed ki a sejtmagátültetéssel klónozott embrióra, hiszen ez utóbbi esetben hímivarsejt nélkül jön létre az embrió, megtermékenyítésről nem beszélhetünk.

⁹ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat

¹⁰ Eütv. 179. § (1), (2) és 172. §

¹¹ Eütv. 202. § a), c), d)

¹² Eütv. 165. § a)

Ezzel egyidejűleg pontosításra szorul a klónozás tilalmáról szóló rendelkezés is a törvényben, ami a két egyed közötti genetikai azonosságot teszi fogalmi kritériummá,¹³ sejtmagátültetési klónozás esetén azonban biológiailag teljes genetikai azonosság nem jön létre. A hivatkozott és törvény formáját öltő Oviedói Egyezmény helyesen foglal állást e kérdésben,¹⁴ mely a genetikai azonosságot a sejtmagállomány azonosságához köti, de így e jogszabály és az egészségügyi törvény között fogalmi ellentét áll fenn. Az adekvát jogi fogalmak hiánya szükségképpen bizonytalanságot kelt olyan módszerek esetén, amit egyébként a jogalkotó jogpolitikailag nem tartana megengedhetőnek. (E bizonytalanság rányomja bélyegét a Büntető Törvénykönyv klónozást tiltó rendelkezéseire is.¹⁵) Korrigálásra az angol szabályozás szolgálhat példaként, amely az említett fogalmi eróziót viszonylag hamar kiküszöbölte.

(11) Az előzőek alapján korrekciót kívánnak az egészségügyi törvény *emberi-állati keverék embrióval* kapcsolatos tiltó rendelkezései is. Mint arra a dolgozat rávilágított, a sejtmagátültetési klónozás – amikor állati enukleált petesejtbe történik az emberi sejtmag beültetése, s jön létre így egy embrió – nem vonható e jogszabályhelyek rendelkezése alá, mert a törvény itt is a megtermékenyítés és az ivarsejt fogalmát használja,¹⁶ ezzel pedig nem zárja ki annak lehetőségét, hogy biológiai megtermékenyítés – hímivarsejt – nélkül, sejtmagátültetési klónozással váljon lehetővé a keverék embrió létrehozása. (Ugyanezen probléma a Büntető Törvénykönyvben is megtalálható.¹⁷)

(12) Az embrionális őssejtkutatás és az embrionális őssejtek terápiás célú alkalmazási lehetőségei terén is indokolt volna a más országokhoz hasonló kiterjedt *társadalmi párbeszéd* és vita. Ennek hiányát ugyanis gyakran a média torzító hatású befolyása veszi át, ami gyakran elhamarkodott reményeket táplál, és egyoldalúan, a tudományos valóságra tekintet nélkül mutat be kísérleti, kutatási szakaszban lévő eljárásokat.

¹³ Eütv. 180. § (5)

¹⁴ 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye; Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. Cikk 1. és 2. pontja.

¹⁵ Btk. 173/E. § (2); 173/F. § (2); 173/G. § (1)

¹⁶ Eütv. 166. § (2) és 180. § (4)

¹⁷ Btk. 173/E. § (2) b), e)

IV. A jelölt korábbi publikációi

1. Az anyaság útvesztői. A dajkaanyaság és béranyaság rejtelmek a jogi szabályozásban, különös tekintettel az Egyesült Államokra. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/3.
2. Dr. Moreau szigete? A kiméra embriók jogi helyzete az embrionális őssejtkutatásban. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/4.
3. Koltay András – A szólásszabadság alapvonalai. (Recenzió.) *Magyar Jog*, 2009/10.
4. Keresztülhúzott családtervezés: a gyermek, mint kár. *Jogtudományi Közlöny*, 2009/7-8.
5. Wrongful life – Gondolatok a fogyatékossgal született gyermek sajátjogi kártérítési igényéről. *Magyar Jog*, 2009/4.
6. Kirepült méhraj és polgári jog. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/2.
7. Dezső László – Az orvos büntetőjogi felelőssége. (Recenzió.) *Iustum Aequum Salutare*, 2009/1.
8. Rendhagyó recenzió Sajó András *Alkotmányosság a magánjogban* című művéről. *Iustum Aequum Salutare*, 2008/4.
9. Az anyatesten kívüli embrión végzett kutatások jogi szabályozásáról. *Magyar Jog*, 2006/5.
10. A művi megtermékenyítés a jogi szabályozás tükrében. *Magyar Jog*, 2005/11.
11. A bírói jogértelmezés alkotmánybíróági kontrolljának problémái – különös tekintettel az "élő jog" és alkotmányos értelmezési tartomány koncepcióira. In Kardos Angelika Csilla (szerk.): *Az Alkotmányjogi Tudományos Diákkör publikációi*. Budapest: Szent István Társulat, 2004.

V. A jelölt életrajza

A jelölt 1979. július 4-én született Veszprémben.

2002-ben kezdte meg jogi tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának nappali tagozatán, ahol 2007 tavaszán szerzett jogi diplomát.

Egyetemi tanulmányai alatt a 2004/2005-ös, a 2005/2006-os, valamint a 2006/2007-es tanévekben a Magyar Köztársaság ösztöndíjasa volt. A 2006/2007-es tanévre elnyerte a Veszprém Város Ösztöndíjasa címet.

2005-ben a XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának Polgári Jogi Tagozatában bemutatott pályamunkájával első helyezést, 2007-ben a XXVIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának Polgári Jogi Tagozatában bemutatott pályamunkájával második helyezést ért el.

Diplomájának átvételét követően tanulmányi eredményei és egyetemi hallgatóként végzett tudományos tevékenysége jutalmaként 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémia elnökétől Pro Scientia Aranyérmét vehetett át.

2007-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Polgári Jogi Tanszékén tanársegéd, s ugyanebben az évben kezdte meg a doktori képzést az Egyetem Doktori Iskolájában, ahol 2010-ben abszolutóriumot szerzett.

A 2010/2011-es tanévre a Lósy Imre Alapítvány kutatási ösztöndíját nyerte el.

Angol és német nyelvből középfokú „C” típusú állami nyelvvizsgával rendelkezik.

A jelölt kutatási területe az asszisztált humán reprodukció egyes típusainak jogi szabályozása, s ezzel összefüggésben az embrionális őssejtkutatások jogi kérdéseinek vizsgálata. A témában több szakcikke jelent meg.